

Василь Деревінський

МОРАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА В УВ'ЯЗНЕННІ

Висвітлюються особливості перебування В. Чорновола в ув'язненні. Розглядаються причини ув'язнення, статті обвинувачення, а також стан морального самопочуття В. Чорновола під час відбуття строку покарання в радянських кримінальних і політичних таборах.

Після відновлення незалежності України стала доступною інформація про незаконно засуджених, ув'язнених і відправлених на заслання людей за власні переконання за часів існування СРСР. З-поміж когорти цих політв'язнів радянського режиму велике зацікавлення становить постать відомого борця за свободу національного розвитку, правозахисника, В'ячеслава Чорновола.

Враховуючи масштабність особистості В. Чорновола як дисидента, одного з лідерів національно-визвольного руху, голову НРУ, депутата Верховної Ради України, журналіста, немає ґрунтовних дослідницьких студій про його життя і діяльність. Зокрема, не здійснений розгляд періоду перебування його в ув'язненні, за винятком двох праць, написаних ще за часів його ув'язнення, співавтором однієї з яких був сам В. Чорновіл [1]. Наявна історіографія про В. Чорновола складає поодинокі видання і статті про формування світогляду [2], політичну діяльність [3], обставини загибелі [4] тощо. Хоча, як засвідчило опублікування перших чотирьох томів десяти томника праць В. Чорновола [5], існує значний фактичний матеріал про відомого борця, який ще не став об'єктом зацікавлення науковців. З огляду на це, всестороннє вивчення життєдіяльності цієї неординарної особистості є доволі актуальним і таким, що буде затребуваним у суспільстві. Зважаючи на відсутність наукових розвідок про період ув'язнення В. Чорновола, у цій статті зроблена спроба висвітлити особливості його психологічного самопочуття під час перебування в радянських таборах.

Уперше В. Чорноволу довелося ознайомитися з радянською тюремно-таборовою дійсністю наприкінці 1960-х рр. після написання і відправлення до органів влади УРСР праць “Правосуддя чи рецедиви терору?” та “Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”)”, у яких засуджувалися арешти і незаконні судові вироки над представниками української інтелігенції в 1965-1966 рр. Комуністичний режим визнав праці антирадянськими, і В. Чорновола було засуджено за ст. 187-1 КК УРСР (розповсюдження свідомо неправильних вигадок, які ганьблять радянський державний і суспільний лад) на 3 роки ув'язнення в таборах. Мабуть, через розмах протесних виступів української інтелігенції проти радянських політичних арештів 1965-1966 рр. В. Чорновола судили відкритим судом і відправили відбувати покарання не у сибірські табори, як засуджених 1966 року, а у табір, що знаходився у Вінницькій області, та зменшили термін ув'язнення наполовину за амністією, що дозволило йому звільнитися у лютому 1968 р. Однак на початку 1970-х рр. він став жертвою чергової широкомасштабної репресивної кампанії радянської влади проти інакодумців.

12 січня 1972 р. В'ячеслав Чорновіл разом із багатьма іншими представниками української інтелігенції був заарештований і обвинувачений у антирадянській діяльності. Основним пунктом пред'явленого йому обвинувачення було редагування підпільного самвидавчого журналу “Український вісник”, а також написання і зберігання інших, так званих антирадянських праць. Антирадянською на той час виявилася стаття-відповідь В. Чорновола на критичну статтю Б. Стенчука “Що і як обстоює І. Дзюба”, яка була написана за два роки перед його арештом, легально поширювалася і не викликала в радянських органів карних дій. У ній В. Чорновіл обстоював достовірність тверджень І. Дзюби, наведених у його праці “Інтернаціо-

налізм чи русифікація”, про русифікаторську політику радянської влади в Україні. Крім того, у провину В. Чорновола також було внесено зберігання в себе чимало віршів інших людей, що їх суд визнав антирадянськими. Зокрема, у віршах І. Стасів (Калинець) замовлені КДБ рецензенти-філологи “знайшли” ідеалізовану постать В. Чорновола, возвеличення його до рангу “пророка”, “Мойсея”, “Одисея”, “вчителя”, “спасителя”, відповідно, слова і вчинки героїв творів визнали ворожими радянській ідеології, шкідливими для радянського суспільства [6]. По суті, його вдруге судили за твори, які в демократичному суспільстві взагалі не були б предметом зацікавлення правоохоронних структур. Проте, незважаючи на відсутність серйозних підстав для обвинувачення та на не доведеність слідством і судом причетності В. Чорновола до редагування “Українського вісника”, йому винесли запланований каральний вирок. Так, на закритому судовому засіданні Львівського обласного суду його засудили на шість років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму з подальшим відбуттям трирічного заслання.

Відбувши встановлений термін покарання у мордовських політичних таборах Росії, він у березні 1978 р. приїхав на місце заслання в с. Чаппанда Ленінського району Якутської АРСР, а згодом проживав у райцентрі Нюрба. Звільнитися із заслання і повернутися в Україну В. Чорновола не вдалося, оскільки із середини 1979 р. радянський режим розпочав черговий, третій, широкомасштабний наступ на український національний правозахисний рух. У результаті чого арештованими і засудженими стали діячі руху, які жили не лише в Україні, а й у засланні. Так, за декілька тижнів до звільнення, у квітні 1980 р., В. Чорновола знову арештували і закритим судом м. Мирний Якутської АРСР засудили за т. зв. “згвалтування” на п’ять років покарання у кримінальних таборах суворого режиму. Крім В. Чорновола, цей новий метод поборення дисидентів шляхом фабрикування кримінальних справ із політичним підтекстом за допомогою провокацій застосовував комуністичний режим до багатьох інших провідних діячів українського руху Опору. Зокрема, засудили як “хуліганів” В. Овсієнка, В. Січка, В. Стрільціва, “гвалтівника” – М. Горбаля, “наркомана” – Я. Лесіва, “зберігача холодної зброї” – П. Розумного і т. д. Здійснювалося це з метою дискредитації їх перед громадськістю, вивчення доцільності окремого тримання політв’язнів серед кримінальних злочинців, перевірки надійності правового прикриття розправи, а також вивчення сили протидії з боку як самих жертв, так і захисників прав людини в СРСР і по цілому світі [7]. Відбувати покарання В. Чорновола відправили в кримінальний табір суворого режиму в Табагу Якутської АРСР. Наприкінці вересня 1983 р. його умовно звільнили і відправили відбувати випробувальний термін на строк до закінчення ув’язнення в селище Покровське Орджонікідзенського р-ну Якутської АРСР на цегельний завод. Остаточо звільнили у квітні 1985 р. і дозволили повернутися в Україну.

Радянський режим, створивши для В. Чорновола умови тюремного життя, намагався добитися декількох цілей: по-перше, ізолювати його як нестандартно мислячу людину від впливу на оточуючих; по-друге, вказати, що може статися з тими, хто захоче виходити за визначені межі дозволеного, і, по-третє, морально або фізично зламати його. У комуністичній владі існувала вироблена система ламання непокірних, що з перших днів арешту відчув на собі В. Чорновіл. Перебігом слідства, яке велося за допомогою різноманітних методів шантажу і психологічного тиску [8], та протиправним судовим засіданням, режим показово давав йому зрозуміти, що він, як людина зі своїми цінностями, нічого не зможе добитися в цій державі, буде лише порушником законів, зеком. У таборі один з офіцерів політвідділу управління таборів прямо сказав йому, що такі, як він, є державними злочинцями, бо виступали проти радянської країни, а тому жодні закони на них не поширюються [9].

У зв’язку із цим роки перебування В. Чорновола в таборах стали для нього тривалою боротьбою за збереження власної гідності, змагом за дотримання власних прав та прав інших політв’язнів. Адже постійно доводилося боротися із принизливим ставленням адміністрації до зеків, особливо до політзеків. Доводилося освоюватися з побутовими умовами, розпорядком дня, харчуванням, працею в таборах, що не відповідали навіть найелементарнішим нормам існування людини. Доводилося проживати в переповнених бараках, де часто було накурено, гамірно, парко, а за постійні виступи проти свавілля таборової адміністрації досить часто, по декілька тижнів, перебувати в жахливих умовах штрафного ізолятора, де було

волого, брудно і холодно цілий рік. Також доводилося витримувати постійне низькокалорійне харчування і важку працю, що були одними з основних методів покарання в таборах. Голодом і працею адміністрація намагалася зламати незалежну позицію людини. В'язнична і таборова адміністрації не раз намагалися призначити В. Чорновола виконувати важку роботу, шкідливу для його здоров'я. Періодично проводили обшуки, вилучали папери, книги, загалом в'язням заборонялося мати більше п'яти книжок, а враховуючи, що політв'язні мали потребу поглиблювати свої знання, їм доводилося неодноразово втрачати свої книги і праці. Психологічно важко було В. Чорноволу під час перебування в кримінальних таборах, де йому не вистачало інтелектуального товариства.

Проте екстремальні умови ув'язнення не здійснили потрібного для комуністичної влади впливу на В. Чорновола. З перших листів, написаних під час першого терміну ув'язнення, і до останніх засланських листів, у них відображений оптимізм, віра і непохитність, хоча інколи проступали зневіра та відчай. “Усе сприймаю з філософським (або ще – олімпійським) спокоєм... не роблю жодної трагедії зі свого засудження” [10] – так висловився В. Чорновіл про свій моральний стан у першому листі до рідних і друзів, що його він написав у грудні 1967 р. Під час ув'язнення він зауважував, що воно має свої позитиви і робить навіть корисний вплив на нього. Постійні нервові напади, які мучили його на волі із приводу якоїсь непевності чи то невизначеності життя взагалі, на “зоні” зникли, натомість встановився душевний спокій, посилилася зорганізованість, систематичність, зміцніла волювистість; навіть напівголодне перебування в холодному штрафному ізоляторі було для нього доброю нагодою, щоб усамітнитись і віддатись опрацюванню книг та журналів або якійсь іншій творчій роботі. Неодноразово, як пише В. Чорновіл, він немов дражнивсь з долею, намагався зробити, щоб було якнайгірше, часом, щоб упевнитись у своїй витривалості, вдавався до чергової “пригоди”. Після чергової виснажливої, майже річної, неперервної боротьби за статус політв'язня він писав, що фізичних сил має достатньо, аби відбутися ув'язнення, а духовних взагалі на декілька термінів. Після трьох місяців перебування на засланні він укотре повторював, що відновив сили і готовий далі до всього, що торує доля. Такою витримкою і самообілізацією дивувався навіть він сам, ніколи не вважаючи себе стоїком.

Перебуваючи в ув'язненні, В. Чорновіл почувався вільнішим, ніж на свободі: “Я у своїй неволі вільніший за вас і життя моє ніби цікавіше й змістовніше. І це більш ніж компенсує всякі невгоди й фізичні труднощі” [11]. Його вміння абстрагуватися від тюрмно-таборових реалій, протидіяти духовному поневоленню забезпечили свободу його внутрішньому світові, сприяли виживанню в тій дійсності, особливо в таборах для кримінальних злочинців. Однак навіть там він знаходив позитив для себе – “цікаві враження від зовсім незнайомого соціального прошарку”, який творив свій певний світ з усталеними звичаями, традиціями. Крім того, в ув'язненні з'явилася перевага над життям у так званій “великій зоні” – думки стали розкутішими, можна було вільно дискутувати з іншими політв'язнями, не боячись бути підслуханим агентами режиму.

Він вважав себе у в'язниці ніби на своєму місці і навіть почувався б скривдженим, коли б його обійшли із покаранням. Вважав, що ознакою порядності стало на той час саме перебування у в'язниці. Тому коли б йому довелось починати все з початку, він знову вибрав би таке своє життя. Мав стабільні погляди, незважаючи на малу ймовірність можливості якихось суспільно-політичних змін у близькому майбутньому. Незмінність його позиції забезпечувала віра, що правда і справедливість на його боці.

Моральний спокій і прагнення до діяльності в тюрмі, таборах та на засланні забезпечувала підтримка дружини, родини й друзів. Позбавлений регулярних побачень із рідними, він задовольнявся читанням листів. Отримані листи від дружини читав немовби як “Отче наш” [12]. Думки про сімейні проблеми, родинні негаразди, особисте майбутнє він намагався усунути творчою працею, боротьбою, адже відсутність задіяності призводила до туги, “розкисання”. Поряд із працею важливий вплив на його нормальний моральний стан в ув'язненні справляв його дотепний, іронічний характер, уміння сприймати важкі реалії з усмішкою. В. Чорновіл так писав про цей свій позитив: “На мене, наприклад, скільки вже всього наговорено й написано, що якби так болісно реагував, був би вже інвалідом чи покійником”. Уміння В. Чорновола побачити в усьому не лише трагічну, а й комічну сторону, щоб

усміхнутися, В. Стус назвав “грайливим оптимізмом”. Також умів Чорновіл знаходити короткотривалі миті радості у житті, яким, наприклад, був його медовий тиждень з Атеною Пашко на засланні.

Родинні біди спричинили моральні потрясіння В. Чорновола, що не могли викликати репресії таборової адміністрації. По приїзді на заслання звістка про смерть брата, хворобу матері стали причиною відчаю В. Чорновола, розрадою якого стала поїздка додому. Вдома до існуючих бід додалася нова – захворіла сестра і її госпіталізували, у результаті чого батьки, які потребували сторонньої допомоги, були змушені залишатися самі. За таких обставин В. Чорновіл був у безвиході – не міг допомогти ні батькам, ні сестрі, бо мав повернутися на заслання. Відтак йому було важко, як згодом писав: можна було збожеволіти [13].

Чергове моральне потрясіння В. Чорновіл отримав від обвинувачення його в згвалтуванні у квітні 1980 р. Перебуваючи в стані стресу, він навіть думав про можливість зведення рахунків зі світом [14]. У шоківому стані він перебував протягом декількох місяців. У вересні 1982 р. писав, що “досі я був якийсь заморожений, заскочений тим, що сталося. Якимось не уявлялось, що таке може бути саме зі мною. Зараз приходжу до пам’яті” [15]. Перебуваючи в такому розпачі, В. Чорновіл все ж не припиняв чинити спротив беззаконню, провів у 1980 р. найдовшу, понад 120-денне голодування. Голодування і стрес знесли великого борця до такої міри, що він став сумніватися, чи витримає фізично п’ять років ув’язнення.

Однак моральні потрясіння не завадили йому вважати, що він належить до людей, яким моральна підтримка потрібна понад усе, оскільки вмів вживатися в ситуацію та обставини, навіть найнесприятливіші. Завдяки душевній рівновазі й відчутті слухності йому вдавалося не поступитися принципами під час ув’язнення. Звиклому до напруженої табірної атмосфери В. Чорновола здавалося, що йому буде важко вжитись на волі, хоча в Україні нічого доброго від режиму не очікував. Щоправда, йому хотілося на волі відчувати “маленькі людські втіхи, радості щоденного життя”, творчо працювати, бути на природі. Він навіть мріяв після заслання втрюх, із дружиною і сином, пожити подалі від “інерції злості”, яка панує на його Батьківщині.

В ув’язненні велике значення для В. Чорновола мала творча робота, якою він займався у вільні хвилини. Творчість для нього була тим буттям, яке допомагало прожити роки ув’язнення. Він писав у листі: “Живу механічно. Механічно ходжу, щось роблю, щось говорю і навіть жартую... Але це не життя. А ввечері, коли заб’юся в якийсь закуток, де нема геть нікого, і починаю колупатися в отій сербській книжці – тоді я живу” [16]. Він постійно нарікав, що не вистачає часу для цієї діяльності, гостро відчував свою творчу нереалізованість і намагався подолати її. Через позбавлення можливості зовнішнього вираження своєї творчості намагався вкласти творчі ідеї в листах до рідних і друзів. У листах простежується тематика читання й потреба висловитися із приводу прочитаного. Значне місце в епістолярії В. Чорновола посідає літературознавча тематика та літературно-критична есеїстика, наявні роздуми про різні питання історії та археології, зокрема, намагався вести полеміку з деяких проблемних питань минувшини українського народу, викривав шовіністичні тенденції офіційної науки. У межах можливості аналізує в підцензурних листах тогочасне суспільно-політичне життя, визначає персональну участь різних осіб у тих подіях. Докладнішу інформацію про його політичну позицію отримуємо в заявах і зверненнях, що нелегально потрапили за межі СРСР.

Ув’язнення В. Чорновола стало великим випробуванням не лише для нього самого, а й для його дружини, синів, батьків, рідних. Постійно в них виникали, ініційовані радянськими органами, проблеми: батько змушений був звільнитися з роботи за рік до пенсії; синові перешкождали вступити до вищого навчального закладу, хворого мобілізували в армію в будівельний батальйон; дружині й сестрі перешкождали нормально працювати на роботі, затримували і ув’язнювали; дочку дружини В. Чорновола Атени Пашко змушували відректися від матері, а також перешкождали зі вступом до вищого навчального закладу тощо. Арешти й ув’язнення В. Чорновола відбилися на здоров’ї батьків, що змушувало його приховувати від них своє третє засудження відписками про тимчасове перебування в Сибірі. Моральний пресинг давався знаки також дружині та сестрі, але вони впродовж усього терміну ув’язнення залишалися його надійною опорою.

Роки ув'язнення були для В. Чорновола, як і для багатьох інших дисидентів, великою школою здобуття нових знань, розширення світогляду, ствердження власних позицій, гартування витривалості, посилення віри у справедливість і доцільність боротьби за права особи та своєї нації. Під впливом таборово-тюремних університетів В. Чорновіл перетворився в активного лідера зі зрілим політичним мисленням, могильника тієї системи, яка з журналіста, літератора, науковця зробила непримиренного борця.

Література

1. Хейфец М. В'ячеслав Чорновіл – зеківський генерал // Українські силуети. – Нью-Йорк, 1983; Пенсон Б., Чорновіл В. "Будні мордовських таборів" // Визвольний шлях. – 1975. – № 12.
2. Деревінський В. Становлення світогляду В'ячеслава Чорновола // Українознавство. – 2006. – № 1.
3. Василюшин Г. Призначено дійти. В. Чорновіл. Політика та правда життя: У 3 ч. – Київ, 1998-1999; Капелюшний Л. Без Чорновола. – Київ, 1999.
4. Степаненко М. Майже все про загибель В. М. Чорновола. – Київ, 2006.
5. Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Київ, 2002–2006.
6. Вирок В. Чорновола і його коментар // Визвольний шлях. – 1975. – № 12. – С. 1383, 1387.
7. Звернення В. Чорновола до Комітету прав ООН, Міжнародної амністії та ін. // Визвольний шлях. – 1981. – № 11. – С. 1349.
8. Заява В. Чорновола воєнному прокуророві Прикарпатського військового округу // Визвольний шлях. – 1976. – № 12. – С. 1381–1398.
9. Пенсон Б., Чорновіл В. Будні мордовських таборів // Визвольний шлях. – 1975. – № 12. – С. 1344.
10. Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Кн. 1. – Київ, 2005. – Т. 4. – С. 61-62.
11. Там само. – С. 550.
12. Там само. – С. 64.
13. Чорновіл В. Твори: У 10 т. – Кн. 2. – Київ, 2005. – Т. 4 – С. 542.
14. Там само. – С. 43.
15. Чорновіл В. Твори: У 10 т.– Кн. 1. – Київ, 2005. – Т. 4. – С. 898.
16. Там само. – С. 176.

The features of V. Chornovil stay in the conclusion are shined. The reasons of the conclusion, clause of accusation, and also condition of V. Chornovil moral state health are considered during the term of departure punishment in the Soviet criminal and political camps.